

Architektúra medzivojnových brnenských židovských architektov

Arnošt Wiesner, Otto Eisler, Endre Steiner, Zikmund Kerekeš a Max Tintner

Ing. arch. Rastislav Udžan
Školiteľ: Prof. Ing. arch. Petr Pelčák
Ústav navrhování III., FA VUT Brno

Abstrakt

Práca je zameraná na medzivojnovú tvorbu židovských architektov v Brna. V návaznosti na existujúce a objasnené skutočnosti sa práca zameriava na prehĺbenie kľúčových a nejasných aspektov diel a životopisných faktov jednotlivých architektov.

Kľúčové slová

Arnošt Wiesner, Otto Eisler, Endre Steiner, Zikmund Kerekeš, Max Tintner, medzivojnová židovská architektúra, Brno, moderna, funkcionalizmus

K téme židovskej architektúry ma priviedol záujem rozšíriť si obzor o dobu, ktorá sa svojím architektonickým počinom hlboko zapísala do vývoja architektonického odkazu medzivojnovovej architektúry. Aj napriek skutočnosti, že architektonický prejav tejto ojedinelej epochy má európsky rozsah, chýba mu adekvátne interpretačné postavenie ako aj edukačné povedomie.

Nakoľko práca je historickým výskumom závislým na dobových pramenných zdrojoch, potenciál a rozsah môjho príspevku k tejto téme je viazaný na hľadanie materiálov a informácií získaných sprostredkovanou formou.

Dohľadanie dobových materiálov je pomerne náročná záležitosť, nakoľko podstatná časť autentických materiálov a dokumentácie bola zničená počas hektických okolností, ktorými Československo po II. sv. vojne prešlo /portrétove škice a platistiky Otto Eisler zničil z donútenia pred dozorom gestapa už v roku 1939, archív firmy Artura Eislera bol zoskartovaný/.

Jedným z najcennejších zdrojov poskytujúcim autentické informácie o architektonickom prejave tohto obdobia bol časopis Forum, ktorý bol vydávaný v dvojazyčnej mutácii vydavateľom arch. Andreasom Szönyim a Ing. arch. Endre Steinerom v Bratislave. Revue cielene mapovalo architektonické dianie doma a v zahraničí paralelne s ostatnými prejavmi umeleckých smerov. Z ďalších potenciálnych periodík to bol nemecký časopis Moderne Baumform a spoločenský magazín Horizont, ktoré by mohli prispieť informáciami týkajúcich sa hľadania paralelných architektonických prístupov v tvorbe zahraničných architektov, aspektu, ktorý taktiež zohľadňujem a okolo ktorého má práca potenciál rozvoja.

V počiatočnom štádiu výskumu sa zaoberám piatimi architektami židovského pôvodu, z dôvodu ich väzby na štúdium architektúry na nemeckej technike, ktorá sa otvorila v Brne s podnetným kreatívnym prístupom na škole pôsobiacich učiteľov, osobnosť akou bol pedagóg Emil Tranquillini. Práve založenie vysokoškolského nemeckého technického školstva v Brne priviedlo do moravskej metropoly adeptov

štúdiá architektúry z Podunajskej vlny mnohokultúrnej spoločnosti, či už z dôvodu antisemitistických tendencií škôl architektúry v Budapešti alebo Viedni, alebo z dôvodu návazného pokračovania štúdiá v rodnej Morave v prípade Otta Eislera. Nemalou mierou k úrovni vzdelania prispela aj spolupráca medzi študentami architektúry navzájom. Architekt vyčleňujúci sa z tohto kontextu bol Arnošt Wiesner. Umelec ako jediný zo spomínaných architektov získal vysokoškolské vzdelanie vo Viedni.

Etapa vysokoškolských štúdií architektov je písomne podložená len v marginálnych súvislostiach. Nemecká technika v Brne bola v úzkom akademickom prepojení na viedenské osobnosti ako Heinrich Tessenow a Adolf Loos, ktorých prejav je na prácach architektov vnímateľný. Nezanedbateľným faktorom sú aj kreatívne praxe architektov v zahraničí. Otto Eisler pôsobil ako asistent u Waltera Gropia. Úsilie zohľadňujúce tieto aspekty považujem ako ďalší potenciál, na ktorý môže byť práca zameraná.

Sympóziu a návazná knižná publikácia *Materiality* – odborného kolokvia, ktoré sa uskutočnilo medzi Fakultou architektúry a zástupcami pamiatkárov vytvára ďalšie tematické zameranie dizertačnej práce. Štúdiá by mohla prehliť originálnu typologickú skladbu a materialovu jedinečnosť v prácach židovských architektov sústredených v Brne.

Ďalšou etapou práce je systematické analyzovanie umeleckej tvorby a životných okolností, ktoré tvorivú činnosť architektov pramo ovplyvňovali. Popri stručnom autobiografickom prehľade kladiem hlavný dôraz tohto príspevku v načrtnutí ďalších informačných zdrojov a potenciálnych informačných kanálov, ktoré by priblížili doposiaľ neobjasnené súvislosti a chýbajúce poznatky.

Arnošt Wiesner

Arnošt Wiesner sa narodil 21. januára v Malackách na Slovensku v rodine kníhtlačiaru. V rokoch 1900-1908 študoval reálne gymnázium v Brne. Vysokoškolské vzdelanie získal na vysokej škole technickej a Akadémii výtvarných umení vo Viedni u profesora Ferdinanda Ohmanna, u ktorého po štúdiách krátku dobu pôsobil ako asistent. Po vojenskej službe a krátkej existencii vlastného ateliéru vo Viedni sa v roku 1919 presťahoval do Brna, kde pôsobil až do 15. marca 1939, kedy emigroval do Veľkej Británie. Po krátkom pôsobení v pozícii mestského architekta v Carlisle a ako poradca exilovej vlády v Londýne sa architekt akademicky etabloval na Univerzite v Oxforde /1848-1950/ a v Liverpoole /1950-1960/. Arnošt Wiesner zomrel 15. júla 1971 v Liverpoole. Bol bezdetný a jeho manželka sa presťahovala späť do Nemecka.

Tvorba Arnošta Wiesnera je pomerne dobre zmapovaná do roku 1939, kedy opustil Československo a svoju ďalšiu životnú etapu realizoval vo Veľkej Británii.

Prvý kontakt s Arnoštom Wienerom v exile nadviazal Mojmir Kyselka. Týmto súvislostiam sa venoval Prof. Vladimír Šlapeta v štúdiu publikovanej v monografii Arnošta Wiesnera. Prof. Pelčák načrtnol podnet na dohľadanie informácií týkajúcich sa Arnoštovho brata Ervina, ktorý taktiež emigroval do Veľkej Británie, a ktorého pôsobenie v exile nie je zmapované. Prostredníctvom anglického magazínu

BCSA Review som uverejnil písomnú výzvu s cieľom získania ďalších informácií. Oslovenie Prof. Dalibora Veselého ako aj Irenu Murrey – Zantovskú – riaditeľku architektonickej knižnice vo Veľkej Británii /BAL/ môže ozrejmiť nové skutočnosti výskumu.

Otto Eisler

Otto Eisler sa narodil 1. júna 1893 v Bystřice nad Pernštejnem ako najmladší z piatich synov. Po absolvovaní reálky na Antonínskej ulici študoval nemeckú techniku. Už počas štúdiá praxoval u Heinricha Tessenowa a Waltera Gropia. Po skončení štúdiá a návrate do Brna sa stal od roku 1930 komandistom v stavebnej firme svojho brata Artura Eislera, ktorý taktiež prispel k ovplyvneniu tvorby architekta po stránke typologickej a konštrukčnej racionálnosti. 11. apríla 1939 Otta zatkl gestapo.

Po prepustení sa Ottovi podarilo újsť do Nórska a neskôr našiel útočisko vo Švédsku. Vo vypätom období sa dostal do koncentračneho tábora v poľskom Osvienčime, kde sa stretol s bratom Móricom. Od "pochodu smrti" ich zachránila americká armáda. Po návrate späť do Brna architekt pokračoval v architektonickej tvorbe, avšak na úroveň jeho predvojnovovej etapy už nenadviazal. V roku 1946 sa oženil so svojou sesternicou Gertrudou Kenderovou, rodenou Hermannovou. Otto Eiler zomrel 27. júna 1968 v Brne.

Vyraznou mierou k získaniu informácií ohľadom Otta Eislera prispel výskum Prof. Zdeňka Kudělky a Lenky Kudělkovej. Tvorba Otta Eilera je zdokumentovaná v jeho monografii vydanej spoločnosťou *Obecní dům Brno*, do ktorej prispel taktiež Prof. Jiří Kroupa. Architektom sa v diplomovej práci zaoberali Roman Ondruj /1997/ a Simone Hain /1979/ z Filozofickej fakulty MU v Brne. K získaniu ďalších údajov architektovej tvorby prispieje prebádanie fotodokumentácie Technického múzea v Brne, kde je archivovaná kolekcia takmer 10000 originálnych dobových fotografií. Podarilo sa mi získať zápis architektovej prítomnosti v Nórsku a Švédsku, kde sa Eisler pred II. sv. vojnou uchýlil. Informácie poskytnuté Nórsnym národným archívom /The National Archive of Norway/ a Švédskym národným archívom /The National Archives and the regional state archives of Sweden / sú okrajového charakteru, avšak prispieju k autenticite a dotvoreniu životopisných údajov architekta.

Endre Steiner

Endre sa narodil 22. augusta 1908 v Dunajskej Strede na Slovensku. Absolvoval reálku v Prešove a Magyar Ravall Institut v Bratislave. V roku 1932 dokončil štúdiá na brnenskej nemeckej technike. Začiatok jeho tvorby je spätý s atelierom Arnošta Wiesnera. V roku 1934 sa osamostatnil a začal tvoriť taktiež publikačne ako redaktor časopisu Forum. Okrem tvorby obytných domov pre staviteľa Stanislava Nedelju sa venoval aj interierovej tvorbe. Obdobie II. sv. vojny prežil na Slovensku

, kde bol významným predstaviteľom tzv. pracovnej skupiny, ktorá sa podieľala na záchrane životov 7000 židovských občanov. Koniec vojny prežil so svojou rodinou ukrývajú sa v oblasti Vysokých Tatier. V roku 1948 sa mu podarilo odísť na Kubu a po vízových peripetiách začal novú životnú etapu v americkej Atlante, kde od roku 1950 pôsobil v projekčnej firme Robert and Company. Popri urbanistických projektoch pre spomýnanú spoločnosť sa venoval taktiež rezidenčnej tvorbe. Architekt Endre Steiner zomrel vo veku 100 rokov v Atlante.

Najdlhšie žijúci architekt z hľadiska rôznorodosti a šírky záberu svojich aktivít je najpozoruhodnejšia osobnosť tejto "skupiny". Architektovu aktivitu rozdelíme do viacerých celkov.

- etapa do úteku z Brna pred gestapom
- slovenské pôsobenie v tzv. pracovnej skupine
- emigrácia na Kubu a USA
- americká tvorba

Prof. Matúš Dulla uvádza ako autora rodinného domu z roku 1935 v Novom Meste nad Váhom na Bernolákovej ulici, architekta Endre Steinera až po zistení nových skutočností v publikácii z roku 2007. Počas jeho slovenského pôsobenia bol autorom zastavovacích plánov pracovných táborov v Seredi, Vyhniach a Novákoch. Prácu architekta pre spoločnosť Robert and Company – urbanistická štúdiá Jekyll Island zmapoval žurnalista John Hunter. Doktorandka Leslie Borger z americkej Atlanty sa zaoberá rezidenčnou tvorbou architekta v USA, ktorou architekt suploval činnosť popri práci pre spoločnosť Robert and Company. Režisérská dvojica Martin Šmok a Peter Bok /verafilm.cz / sú autormi autentického dokumentu *Mezi zaslepenými blázny* sústreďujúc sa na aktivity tzv. pracovnej skupiny. Americký režisér Brad Lichtenstein je autorom dokumentu *Andre's Lives*, ktorý načrtáva neznáme skutočnosti architektovejho života. Jacob Fuchs je americký žurnalista zaoberajúci sa aktivitami tzv. pracovnej skupiny /working group/. Informáciami a postrehmi má nezastupiteľné miesto pri odkrývaní nových skutočností tohto výskumu manželka Endreho syna Margie Steiner.

Žikmund Kerekeš

Architekt sa narodil 17. decembra 1907 v Budapešti. Po absolvovaní reálky v Budapešti prichádza do Brna. V roku 1922 úspešne završuje štúdium na nemeckej technike. Po štúdiach praktikuje v ateliéri Jindřicha Kumpošta, oženi sa a v tom istom roku sa mu narodí dcéra Gisela. Okolo roku 1930 si zakladá vlastný ateliér v Brne. Ešte v roku 1927 sa hlási k maďarskej štátnej príslušnosti. Pred II. sv. vojnou emigruje do Maďarska a neskôr, v roku 1948 do Izraela, kde vystupuje pod menom Hiram Ašer. V roku 1967 sa architekt Dušan Riedl a neskôr pán P. Keinan pokúsili nadviazať kontakt s architektom, ktorý bol bohužiaľ neúspešný.

K práci Žikmunda Kerekeša /Hiram Ašer/ som získal kontakt na pána Menashe Shani, ktorý sa venoval architektovej izraelskej tvorbe pri koncepcii knižnej publikácie venovanej povojnovým realizáciám vojenských cintorínov a monumentov.

Max Tintner

Architekt sa narodil 27. mája 1907 v Brne. Absolvoval nemeckú techniku v Brne. V 30. rokoch mal pravdepodobne vlastný architektonický ateliér v Brne.

Max Tintner spolu s manželkou Jenny odišli v decembri 1939 do Palestíny. V roku 1948 sa stal architektom Amerického veľvyslanectva v Tel Avive.

Technické múzeum v Brne, ktorého archívnu fotodokumentáciu som spomýnal obsahuje realizácie Maxa Tintnera, ktorého podrobnosti budú ozrejmené ďalším výskumom.

Cieľ dizertačnej práce

Ako potenciálne možnosti výslednej práce zohľadňujem viacero alternatív, ktorými by sa práca mala uberať a ktorých výber sa upresní po vykrištalizovaní získaných údajov z pramenných zdrojov.

Možné výsledné koncepcie práce:

- paralélne mapovanie architektonického diania na zahraničných príkladoch a vsadenie tvorby brnenských židovských architektov do tohto kontextu.
- zohľadnenie typologickej a materiálnej originality v architektonickej tvorbe oscilujúcej v rozmedzí od Internacionálneho štýlu po emotívny a racionálny purizmus / podľa delenia prof. Jiřího Kroupu /.
- autobiografické zkompletizovanie tvorby architektov z dostupných informácií s dôrazom na ich vzájomný tvorivo-prístupový prelin, ovplyvňovanie a podporu, ktorá vychádzala z ich spoločného štúdia na nemeckej technike v Brne.

Zoznam použitej literatúry

Dulla, Matúš. 2007. *Slovenská architektúra od Jurkoviča po dnešok*. Bratislava: PERFEKT, 2007. 84 s. ISBN 978-80-8046-366-3.

Kalivoda, František. 1939. *Architekt Endre Steiner - works from 1934-1939*. Bruenn: František Kalivoda, 1939.

Pelčák, Petr., Sapak, Jan., Wahla, Ivan. 2000. *Brněnští židovští architekti 1919-1939*. Brno: Spolek Obecní dům Brno, 2000. ISBN

Koudělka, Zdeněk. 1970. *Brněnská architektura 1919-1928*. Brno: Blok, 1970.

Šlapeta, Vladimír., Musil František., Jandáček, Václav. 2003. *Funkcionalismus na Moravě*. Brno: EXPO DATA, 2003. ISBN 80-7293-077-X

Kroupa, Jiří. 1994. *Otto Eisler a racionální purismus aneb: problem obytného domu ve 30. letech*. Brno: Bulletin Moravské galerie č.:49, 1994. 108-115 s.

Pelčák, Petr. 2001. *časopis Architekt 10/2001*. Praha: J.H. & ARCHYS, 2001. 75-77 s.